

УДК 811.161.2'373.2(049.32)

Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: karpilovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

СВОЄ І ЧУЖЕ В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ

Актуальність і суспільна вага проблем та завдань мовознавців-ономастів, яким Святослав Олексійович Вербич присвятив свою доповідь¹, не викликають жодних сумнівів. Мовне «обличчя» держави невіддільне від її культури, історії, національної свідомості й пам'яті її громадян. Сьогодні це ще й потужний чинник гуртування українського суспільства, української політичної нації довкола ідеї оборони свободи й незалежності Української держави, її суверенітету і територіальної цілісності.

С.О. Вербич не уникає гостроти та складності проблеми забезпечення стабільного функціонування онімного простору сучасної української мови, у якій він цілком слушно виділив два засадничих складники: збереження та відновлення самотності цього простору, що передбачають унормування назв згідно з нормами сучасної української мови, зокрема ойконімів, урбанонімів, а також катойконімів та ад'ектонімів. Усебічності висвітлення порушених проблем сприяє, на мою думку, вирізнення в процесах онімотворення (послугуюся вдалим терміном з тексту доповіді) як внутрішньо-, так і позамовних чинників, з-поміж них вплив суспільно-політичних подій, ідеології певної держави та певного часу на окремих українських землях, загальнонаціональної і місцевої традиції творення і вживання певних назв.

¹ Відгук про доповідь С.О. Вербича «Онімний простір сучасної української мови: внутрішньо- та позамовні чинники стабільного функціонування».

Цитування: Карпіловська Є.А. (2025). Своє і чуже в українськомовному онімному просторі. *Українська мова*, 2 (94), 106—109.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Беззаперечно поділяю тезу автора доповіді про те, що лише на підставі уважного та вдумливого вивчення таких чинників та відповідно до чинних мовних норм, словотвірних, лексичних, граматичних, правописних, удасться оптимально впорядкувати функціонування паралельних варіантів назв, усунути з українського онімікону покручі й відновити його українськомовну автентичність, природну типологію антропонімі- й топонімотворення.

Звісно ж, доповідь на таку актуальну й важливу тему не могла не викликати в мене запитань і власних міркувань із приводу викладеного. Вони стосуються як загальнотеоретичних і загальнометодологічних засад аналізу онімного простору сучасної української мови, так і міри та способу врахування окреслених поза- і внутрішньомовних чинників стабільності функціонування певних груп онімів. Почну із проблем загальнотеоретичних і загальнометодологічних.

1. С.О. Вербич послуговується термінами *онімний простір сучасної української мови*, *сучасний український онімний простір*, *сучасний українськомовний простір*, наголошуючи на розмаїтті назв за походженням, шляхами їх уходження до української мови. Окрему увагу він приділив назвам, пов'язаним із російською мовою, ідеологією Російської імперії та радянського тоталітарного режиму, потреби усунути такі назви з українського онімного простору. Однак беззаперечна необхідність усунення цієї групи назв, оскільки вони не лише увіковічують сумнозвісні сторінки української історії, а й суперечать чинним мовним нормам і моделям українського словотворення, не розв'язує питання про потребу збереження або й повернення інших чужомовних назв як знаків історичної та культурної пам'яті українців, наприклад, тюркських за походженням (*Бахмут* замість *Артемівськ*, *Сартана* замість *Приморське* у Донецькій області та інші). Отже, постає запитання, якою мірою і в який спосіб, на думку автора, український онімний простір має стати українськомовним і які позамовні чинники повинні цьому сприяти? Як гармонізувати український і українськомовний онімні простори? Для деяких назв перейменування не завершено, як-от для міста *Дніпра* і *Дніпропетровської* області. Верховна Рада України так досі й не ухвалила: буде ця область надалі *Дніпровською* чи *Січеславською* попри законопроект, унесений на її обговорення ще 2019 року. Так само нерозв'язаним досі є питання і з *Кіровоградською* областю та містом *Кропивницьким*.

2. Ці мої запитання та міркування пов'язані й з урбанонімами, зокрема з перейменуванням вулиць, спрямованим не лише на формування нової національної пам'яті українців, насамперед пам'яті про героїв нинішньої повномасштабної війни Росії проти України, захисників України, а й зі збереженням історичної пам'яті нації. Як киянка не можу не висловити подиву з приводу деяких перейменувань вулиць мого міста і щодо неповернення назв вулиць, важливих для історії становлення нинішнього мовного «обличчя» Києва. Лише два приклади. Від 1869 р. до 1919 р. одна із центральних вулиць Києва — нинішня вулиця *Богдана Хмельницького* — мала назву *Фундукліївська* на честь цивільного губернатора Києва Івана Івановича Фундуклія. Грек за походженням, Іван Фундуклій устиг за 13 років свого губернаторства (1839—

1852) чимало зробити для Києва, його історії, культури й освіти. Вдячні кияни й ушанували свого губернатора, який полишив по собі добру пам'ять не лише своїми справами для благоустрою й культури міста, а й тим, що на відміну від інших царських чиновників ніколи не брав хабарів, давши його ім'я вулиці, що до того мала назву *Кадетська*. Від 1919 року до 1993 року вулиця мала ім'я *Леніна*. Проте в 1993 році їй не повернули ім'я Івана Фундуклія, а дали ім'я Богдана Хмельницького. Утім, чи не зіграло тут свою негативну роль те, що Фундуклій був чиновником царської Росії, а не те, що він зробив для розвитку Києва? Якщо так, то позитивна роль в історії України Богдана Хмельницького, особливо наслідки його рішення про приєднання України до Росії, спричиняє сьогодні ще більші сумніви.

Другий приклад — перейменування вулиці *Пітерської* в Солом'янському районі Києва на вулицю *Лондонську*. Звичайно, можна дискутувати, чи були кращими попередні її назви *Нова* й *П'ятихатська*, але й Лондон до її історії не має жодного стосунку і нова назва нічого не каже серцю й пам'яті місцевих мешканців. Отже, мотивація перейменувань має бути закоріненою в історії конкретного об'єкта називання, багатоаспектною та шанобливою до історії міста, культурної пам'яті його жителів, до їхнього національного самопочуття. Навряд чи кияни сьогодні зрозуміли б намагання перейменувати вулиці *Володимирську*, *Рогнідинську* чи *Ігорівську* лише на тій підставі, що їх названо іменами князів-гнобителів простого народу.

3. Не менш важливими є і внутрішньомовні чинники стабільності функціонування онімного простору української мови. Святослав Олексійович засадничими слушно вважає чинні норми українського словотворення, а також норми фонетики й правопису в оформленні назв. Його увагу цілком закономірно привернули варіанти катойконімів — словотвірні синоніми на зразок *полтавці* — *полтавчани*, *тернопільці* — *тернополяни*, а також ад'ектонімів на взір *корсунський* — *корсунецький*. Щодо впливу внутрішньомовних чинників, підкреслюю, на моє переконання, два важливі моменти, які досліднику-мовознавцеві варто брати до уваги під час аналізу варіантів — словотвірних синонімів і прийняття рішення про надання переваги якось із них. Це, по-перше, їхня відповідність/невідповідність чинним правилам дериваційної граматики української мови й мовним нормам загалом (пор. *черкаси* — *черкашани* і лише *лучани*, *вінничани*) і, по-друге, намагання мовців під час творення відонімних дериватів зберегти форму твірного оніма, особливо тоді, коли він походить від апелятива. Тенденція, виявлена у творенні ад'ектонімів, відмінних від загальних назв, на взір *щастинський* від *Щастя*, назви міста в Луганській області, нині майже знищеного російськими окупантами, а не *щасливий* чи етнонімів *грекия*, *китайка* на відміну від апелятивів *гречка*, *китайка*.

Подам лише пари дискусійних ад'ектонімів *ровенський* — *рівненський* та катойконімів *ровенці* — *рівненці*. Зауважу, що прикметника *ровенський* не зафіксовано у «Словнику української мови» в 11 томах. Він наявний у реєстрах словника-довідника І.Т. Яценка «Морфемний аналіз» (1980—1981) та «Словника-довідника з правопису та слововживання» С.І. Головащука (1989).

В офіційних назвах натрапляємо на прикметника *рівненський*, пор.: *Рівненська область (Рівненщина), Рівненська обласна державна адміністрація* тощо. Твірну основу **рівн-** прикметника-апелятива *рівний* зберігають і деривати *рівняти, рівенький, рівність*. Чи не свідчить це про те, що онімній системі властиві свої дериваційні правила, які зокрема стримують фонетичні чергування в основі твірної назви, хоча в українськомовному онімному просторі збереглися назви із ще живим чергуванням **і/о** в цій основі на зразок міста *Ровеньки* й річки *Ровенька* в Луганській області? Уважаю, варіанти *рівненський, рівненці* в нинішніх воєнних обставинах доводять і прагнення мовців дистанціюватися від варіантів, подібних за звучанням до російських слів *ровенский, ровенцы*.

Доповідь Святослава Олексійовича Вербича окреслює важливе коло проблем, над розв'язанням яких сьогодні працюють українські ономасти, прагнучи не лише зберегти онімний простір України, а й повернути йому самотність, упорядкувати його згідно з нормами сучасної української мови. Успішне виконання цих завдань має не лише важливе державницьке, культурне значення, а й потужну практичну вагу, оскільки закладає надійну основу для укладання нових загальномовних і спеціальних словників, граматик, порадників із культури української мови, для вдосконалення українського правопису, сприяє употужненню мовного складника української національної ідентичності.

Відгук отримано 06.05.2025

Yevgeniya Karpilovska, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Head in the Department of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: karpilovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

OWN AND ALIEN IN THE
UKRAINIAN-LANGUAGE ONYM SPACE